

סדרת עבודות דוקטור נבחרות

אליעזר טרייטל

פרקי דרבי אליעזר
נוסח, עריכה
ודוגמת סינופסיס של כתבי היד

יד יצחק בן צבי
המכון לחקר ארץ ישראל ויישובה

האוניברסיטה העברית
החוג לתלמוד והלכה

מהדורה זו מבוססת על חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה בהדרכת
פרופ' מנחם קיסטר שהוגש לסינט האוניברסיטה העברית במרחשוון תשע"א

כל הזכויות שמורות

©

ירושלים תשע"ג

מסת"ב 978-965-217-344-7

הקדמה

זה למעלה מעשור מאז נכנסתי בעובי הקורה ונטלתי על עצמי את המשימה הכבדה לעמוד על נוסחו של מדרש פרקי דרבי אליעזר. החיבור המוגש כאן הוא עבודתי לקבלת התואר דוקטור שהוגשה לחוג לתלמוד של האוניברסיטה העברית, כפי שיצאה מתחת ידי במרחשוון תשע"א, בעימוד חדש ובתיקונים קלים בלבד. הרחבתי את מפתח מראי המקומות והוספתי מפתח מילים ולשונות. אני שמח להודות למורי ורבי, פרופ' מנחם קיסטר, מדריכי בעבודת הדוקטור, שנשא עמי בעול במסירות אין קץ בכל שלב משלבי העבודה, מעבודת המוסמך ועד הנה. במשך השנים נהניתי ממאות רבות של שעות הדרכה אינטנסיביות שבהן דנתי עמו בכל שהתחדש בעבודתי, והודות לכך הצלחתי לבנות ולהשלים את מחקרי זה. בנוסף לכך זכיתי להעשיר את עבודתי בהרבה חידושים שבעל פה ממעיינו השופע, והבאתים בשמו. פרופ' קיסטר ממשיך לעודדני וסייע גם להופעה הנאה של מהדורה זו.

לצורך עבודתי יצרתי בעמל רב סינופסיס של חלק מעדי הנוסח לכל אורך החיבור, הכולל מבחר מייצג של ענפי הנוסח השונים (ראו דוגמה לכך בפרק השמונה עשר), ובעזרתו אפשר לעמוד על דרכי התהוותו של מדרש זה. לאחרונה אני עסוק בהרחבתו של סינופסיס חלקי זה. הסינופסיס השלם יכלול את כל כתבי היד ששרדו לכל אורך החיבור (מעין הסינופסיס המופיע בפרק השבעה עשר). אני מבקש להודות לנדבן ד"ר דב פרידברג על תמיכתו במפעל זה, ותודה מיוחדת לר' ראובן רובילו איש אמונו. אני מקווה שלא ירחק היום שאוכל להוציא את הסינופסיס הזה לרשות הרבים.

שנים רבות עשיתי בחוג לתלמוד של האוניברסיטה העברית בירושלים ולמדתי דרכי מחקר מפי פילולוגים חוקרי תלמוד, מראשי המדברים בכל מקום. בהקשרו של החיבור הזה אזכיר בתודה את פרופ' שלמה נאה שתתם תרומה חשובה לשיפור העבודה בשלבה האחרון. תודתי העמוקה נתונה גם למורי האחרים בחוג לתלמוד: פרופ' יעקב זוסמן, פרופ' דוד רוזנטל, פרופ' מנחם כהנא, פרופ' ירחמיאל ברודי ופרופ' שמחה עמנואל, כולם העשירו אותי בתורתם ובמחקרם, איש איש בתחומו ועל פי דרכו. תודה מיוחדת לפרופ' כהנא על עזרתו במפעל הסינופסיס. תודה גם לפרופ' מירון ביאליק לרנר על עזרתו ועידודו.

אם אין קמח אין תורה: יכולתי להקדיש את עתותיי ללימוד ולמחקר בזכות מלגות ומענקים שקיבלתי במשך כל השנים הללו, בין השאר מקרן מינצ'ן (מטעם

הקדמה

החוג לתלמוד), משוחרי האוניברסיטה העברית בקנדה (מטעם המכון למדעי היהדות) וכן מלגה על שם גולדה מאיר (מהפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים). אני מודה לעושים ולמעשים על תרומתם.

בנימין ריצ'לר, יעל אוקון וד"ר עזרא שבט מן המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבירושלים טרחו עמי וענו על שאלותיי בחפץ לב. קטעי גניזה חדשים קיבלתי ממורי פרופ' יעקב זוסמן וממפעל פרידברג לפרסום הגניזה (על ידי פרופ' חיים מיליקובסקי), ותודתי נתונה להם. תודתי נתונה לגב' יהודית מאיר ששקדה על העריכה הלשונית ולד"ר יהושע קולפ שערך את התקציר האנגלי.

אני מבקש להודות לצבי יהודה בזק שעימד את העבודה בטוב טעם ולדניאל שפיצר שעמו נועצתי בשלבים שונים של הכנת מהדורה זו. תודה מיוחדת אני חייב להוצאת הספרים של יד יצחק בן צבי ולחוג לתלמוד של האוניברסיטה העברית בירושלים שקיבלו עליהם להוציא לאור את הספר הזה.

הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד: אחיי, מנחם וצבי, סייעו בהגהות ובהקלדות. חברתם של אחיי, שלמה, משה ויוסף נעמה לי בשעות קשות. גיסי אברהם יהודה עקשטיין הושיט יד לעזרה בכל עת.

אעלה כאן בדמעי את זכרו של אחי האהוב יצחק מרדכי ז"ל, שנגדשה סאת ייסוריו ואין רואה, והלך מעמנו לעולם שכולו טוב בז' באדר ב' תשנ"ז, תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

לא הייתי יכול להתמסר שנים כה רבות למחקר ללא תמיכתן ואהבתן של רעייתי רחל ובנותינו שפרה ויעל, המכניסות אור ושמחה לחיי. שפרה ויעל הושיטו לי גם עזרה טכנית רבה, בעיקר בכל הנוגע לשימוש במחשב. רחל נטלה על עצמה את עיקר עול הפרנסה במשך כל השנים הללו, ובלא שמץ של הפרזה אוכל לומר: שלי – שלה הוא. מתוך הכרת תודה עמוקה אני מקדיש להן עבודה זו.

אליעזר טרייטל

בני ברק, אלול תשע"ב

תוכן העניינים

ז	רשימת כתבי היד העיקריים	
ח	הערות כלליות	
	פרקי מבוא	
3	החיבור, תולדות המחקר ומבנה העבודה	פרק ראשון:
22	שם החיבור ושאלת מקוריותם של פרקים א-ב	פרק שני:
27	פרקי דר' אליעזר – חיבור לא גמור	פרק שלישי:
	חלק א נוסח החיבור	
43	מבוא ורשימת כתבי היד	פרק רביעי:
54	החיבור והאב הקדום של כל כתבי היד	פרק חמישי:
63	עדי נוסח וענפי נוסח	פרק שישי:
88	נספח: כתבי יד מעורבים	
93	בעיית הדרשות המסופקות	פרק שביעי:
106	התהוות החיבור ורבדיו	פרק שמיני:
106	א. תחיבות	
111	ב. לשונות סופרים	
121	ג. גיליונות	
	חלק ב עריכת החיבור ואופיו	
133	הז'אנר של החיבור ומבנהו	פרק תשיעי:
134	א. מבנה החיבור	
148	ב. לדרך אריגת הדרשות לפרקים	
166	ג. זיקת הדרשות למקרא	
171	נספח: סדר החיבור ומהלכו	
176	הלשונות השווים	פרק עשירי:
187	נספח: לשונות נוספים	
201	קווים לזיקת החיבור לספרות התלמודית והבתר תלמודית	פרק אחד עשר:
238	חידושי הלכה ומסורות לא רבניות המשתקפות בחיבור	פרק שנים עשר:

תוכן העניינים

256	פרק שלושה עשר: עיון במקורות ובמקבילות בפיוט
267	פרק ארבעה עשר: לשון ולקסיקוגרפיה
278	פרק חמשה עשר: תיאור עדי הנוסח
278	א. כתבי עיקרים וקטעים קרובים להם
289	ב. כתבי יד מעורבים
290	ג. קטעי גניזה
294	ד. קטעים אחרים
296	ה. מועתקים מן הדפוס
304	ו. מועתקים מכתבי יד מזוהים
306	נספח: ליקוטים ועיבודים בכתבי יד

חלק ג | פרקי סינופסיס

313	פרק ששה עשר: מבוא
317	פרק שבעה עשר: סינופסיס מלא לפרק כו
379	פרק שמונה עשר: סינופסיס חלקי לפרק יד

נספחים

403	חלוקת הפרקים	נספח א:
406	דפוס קושטא ודפוס וונציה	נספח ב:
408	מהדורת היגר	נספח ג:
411	הניקוד ומשמעותו להשתלשלות הטקסט	נספח ד:
413	מפתח מראה מקומות שנתבארו	
423	מפתח מילים ולשונות	
427	ביבליוגרפיה	
VI	תמצית באנגלית	